

ԵՐԵՎԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի. կէս տարեկանը 6 ռուբլի.
Առանձին համարները 5 կոպէկով.

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.
Մէք հասցէն. Тифлисъ, Редакция «Мелік».
Կամ Tiflis, Rédaction «Mschak».
Տէլէֆոն № 253.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի եւ առաջօրեայ).

Գալտարարութիւնը ընդունվում է ամէն լեզուով.
Գալտարարութիւնների համար վճարում են
խաւարանիւր տողատեղին 10 կոպէկ.
Տէլէֆոն № 253.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Ինտէլիգենտ Սահակ Դանիէլեան Լիւիցեանը՝ ցաւօք սրտի յայտնելով իր սիրելի եւ
անուանալի կնոջ՝

Մ Ե Տ Ի Լ Դ Լ Ի Ս Ի Յ Ե Ս Ե Ի

Վաղածամ մահը, որ տեղի է ունեցել Բէլլիայի Լիւիցեանի 18/26-ին, —
խնդրում է բարեկամներին եւ ծանօթներին՝ յարգել իրանց ներկայութեամբ հանգու-
ցել հոգեհանգիստը, որ լինելու է կիրակի, յուլիսի 7/20, կաթօլիկների ս. Յարութեան
եկեղեցում, Կաթօլիկների փողոցի վրա, առաւօտեան 12 1/2 ժամին:

1—1

ԳՐԱԿԱՆԱՅԻՆՈՒԹԻՒՆ

Ներքին ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Կիրակնօրեայ գրոյց.
Նամակ Մեղրից. Ներքին լուրեր. —ԱՐՏԱՌԻՆ
ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. —Արտաքին լուրեր. ԽԱՌՆ ԼՈՒ-
ՐԵՐ. —Մանրանկար. —ՀԵՌԱՅԻՆՆԵՐ. —ՅԱՅՏԱ-
ՐԱՌԻՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. —ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. —ԳԻՐԴԱ-
ՐԱՆ ԳԵՆԵՐԵՐԵ:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԿԻՐԱՅԵՐԵԱՅ ԶՐՈՅՑ

Մենք, գրողներս, դեռ բոլորովին հասկանալի
չենք հասարակ ժողովրդի մարդու համար: Մեր
գրքերն, մեր դատողութիւններն ձեռք դեռ ան-
հասկանալի են այդ մարդուն:

Այս փաստը ես իմացայ մի նամակից, որ
պարզապէս է ինձ Բագուից: Հասարակ, հազիւ
բացատրելի մի մարդ գրել է ինձ երկու թերթից
մտադրացած մի նամակ՝ անցեալ կիրակի օրվայ
մի գրոյցի տարիքով: Եւ ես սրտի ցաւով տե-
սայ, որ իմ գրութեանը այնքան էլ հասկանալի
չենք իմ նամակագրի համար: Դեռ չափ բան
պէտք է սովորենք մենք, գրողներս: Ես միշտ
պէտք առաջ ունեմ, թէ ով է մեր ընթերցողը.
եւ մի քանի անգամ չեմ մոռանում, որ հայ
կարդի մտերիմ բարեկամը հազիւ գրել-կար-
դալ իմացող հայն է, գիտեմ, որ եթէ չը լինի
այն, անհասկանալի պիտի մնայ, թէ ում համար
եւ ինչու համար է տպւում հայերէն գիրքը,
կարդիր: Եւ այժմ որքան ցաւում եմ, որ ան-
հասկանալի եմ եղել այդ տեսակ մի բարեկամ,
անհրաժեշտ ընթերցողի համար:

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

Գ Ի Ի Ղ Ա Ց Ո Ւ Ց Ա Ի Ե Ր Ի Ց

II

«Դասասան կայ»...

Աստու սիրուն, իւզաւի, տունն տուր եմ,
դուստր սեւ քարով եմ շարել, ախր աշխարհը
որքե՞ն կայ, ալան-թալան խօ չէ... արցունքն
աչերին գիւղի «սխտի» (ժողով) մէջ զան-
գաղափար էր այրել Աննան, որի վեց հատ ան-
գործ-անօրինակ ուրբերին կերակրող միակ ար-
քայ կարապետ աղայի հօտը կերել, արմատա-
նա էր արել: Զարմանալի բան է, կարծես ընդ-
հանուր օրէնք է, որտեղ ինչ չը կայ, այն-
տեղ այդ մասին ամենից շատ երազներ են
տեսնում... «Ախր աշխարհը օրէնք կայ... Յի-
մար կին, օրտեղ էիր դու «օրէնք» տեսել խեղ-
ճի համար, երբ էր աղքատն «արարութիւն»
գրել այդ աշխարհում, այն էլ գիւղում...

Եթէ օրվան մեռած էր Աննայի ամուսինը,
երբ գիւղի հողերը «ըստ խղճի» բաժանելիս
հարկեր հաւաքարեցնում են իրար՝ գիւղացիներ-
ի մէջ խեղճն նրա բոլոր արտերը Այդպէս
բնակարան ամբողջ «խեղճ» գիւղի «օրէնք»...
Եթէ օրվան ով էր անտէր, այրել Աննայի հա-
մար զօրութիւն շարողը, կուր զաւթալ ստը-
նալ իսկ առանց զաւթալ, առանց զօր ու
հարկ իսկ զօրութիւն ով ում ինչ կը տայ գիւղում...
Աննայի օրբերը դեռ փողը էին, իսկ ինքը օգի
նրա աչքերը չէր բաց արել, երբ
նրա բոլոր արտերը գիւղի «բարեխիղճ պաւե-

Բայց արժէր, որ նա հասկացած լինէր իմ
նամակագիրը չէ յայտնել ինձ իր անունը, բայց
մի պարզ մարդու սրտաբացութեամբ խոստո-
ւանում է, որ ինքն էլ մէկն է այն «յանցաւոր-
ներից», որոնք ընկեցիկ երեսներ են ունեցել
եւ որոնք պատժւածներից են:

Դուք, ասում է նա, աչքի առաջ ունե՞ք այն
երեսներին, որոնք դնում են փողոցի սալա-
յատակի վրա, որոնք վերցնում ու տեղ է
հասցնում ոտտիկները: Բայց ես, ասում է, տե-
սել եմ աւելի սարսափելի. տեսել եմ փողոցի
մէջ անխնամ մնացած երեսային, որ չների կե-
րակուր է դառել. եւ մինչեւ անգութ մարդիկ
նկատել ենք այդ դժբաղդին, չենք արգէն զը-
քել էին նրա կէսը: «Օ՛հ, ինչ սոսկալի յան-
ցանք: Զիչը էք ասում, թէ գազանն էլ այս-
պէս չի վարվի իր ձագերի հետ. ճիշդ էք աս-
ում, թէ դա յանցանք է»:

«Մինչեւ այստեղ լաւ է, — շարունակում է
թղթակիցս: Բայց դուք պահանջում էք պատ-
ժել: Ինչո՞ւ պատժել, ինչպէս պատժել: Անա-
ցե՞ք ինքներեմ, էլ ինչո՞ւ են պատժում կամ հա-
լածում այն մարդուն, որ կամ սխալմունքից
կամ սիրոյ, կամ անմտածելու կրքից պատճառ
են դառնում անմեղ երեսանց աշխարհ գաղտնի
Աննայի մարդիկ էլ կան, որոնք տեսնում են
իրանց սխալմունքը եւ իրանց խիղճը չէ թող-
նում, որ անմեղ արարածը դառնայ կամ փոշի-
ների մէջ կորած, կամ ընկեցիկ անուան տակ
մեծացած... Եւ ասկայն, հէնց այդպիսիներն
էլ հալածում են»:

Պատժել... Բանից դուրս է գալիս, որ ես
պատժեմ եմ պահանջել ընկեցիկների ծնող-
րենիներն ու «իւզաւի» բաժանեցին իրար
մէջ, թէ՛ — «Աննան արտն ինչ պիտի էնէ, խեղճ
օղլուշաղ է (կին է)»... Կարծես նրա վեց հատ
որբերը օղ պիտի կուլ տային... Ամուսնուց
մնացած արտերից միայն մէկը՝ «ճանքուն» քար-
քարոտ արտը՝ բաժին ընկաւ Աննային, այն էլ
ամեն օր ոչխարների ու նախրի ոտնատակ էր...

— Դու՛ք գիտես, իւզաւի, ախր աղքատ ան-
թի կը ջարդին, ես ինչ էնեմ, վե՛ր (ով) պիտի
պահէ էնոնց... արտա ա որ հաղը ուտեցնէ...
«Ախր» ցրվելուց յետոյ աղաչում էր Աննան
իւզաւի:

— Վե՛ր պիտի պահէ... ում որ... խօսքը է-
նես, կամքը էնես (կատարես) ան կ պահէ...
դու իմ խօսքս շատ կատարեցիր, որ ես քուկդ
կատարեմ...

— Ամօթ չէ քեզի, իւզաւի, բերնիդ չափը
չես ճանչել, մէ գեղիմ դատաւոր ես, քեզի ար-
ժան է...
— Է՛, քեզի արժան է, քած, որ մէ գեղիմ
իւզաւի տարիմ է յետեւդ է ընկել, խօսքը չես
կատարել... Ինչո՞ւ կը պակսէ...
Աննան լուց, հարկուր տան «դատաւոր» իւզ-
աւի լայիլ խօսքերից ակնհայտ փակած՝ ար-
տաւարկով տուն դարձաւ... Դա ոչ առաջին, ոչ
էլ վերջին արցունքն էր. ամուսնու մահվանից
յետոյ արցունքն անբաժան ընկել էր գիւղացի
այրի կնոջ... Եւ Աննայի ամենօրեայ հացը միշտ
չաղախվում էր այդ աղի-ղիկ հեղուկով...
Մըռըզնից Մարգարի՛ ներկայ իւզաւու եւ Ան-
նայի մէջ վաղուց նստած էր չար սատանան:
Գիւղում ախր գեղեցիկը, լաւը, հարուստը
միշտ նախանձի առարկայ է. ասե՛ք, ամբողջ
աշխարհումն էլ խօս այդպէս է:
Եւ Աննան գեղեցիկ էր, շատ գեղեցիկ, դրա

ների համար իմ ընթերցողը գիտէ, որ
այդպէս չէ. որ ես պատժեմ չեմ պահանջել, այլ
ձաղրել եմ մեր այն «օրինաւորութիւնը», որ
պատժեմ է պահանջում այդպիսի դէպքերում եւ
պատժի մէջ էլ գտնում է բարոյական բաւա-
րարութիւն: Միայն այս մի հատ ընթերցողը,
որ ինքն էլ հալածվածի դրութեան մէջ է, կար-
ծում է, թէ ես պատժեմ եմ պահանջում:

Եւ տեսէ՛ք խեղճը ինչպէս է արդարանում:
Նա ասում է, թէ շատ է մտածել իմ գրութեան
վրա, շատ է դէս-դէն ընկել, բայց չէ կարողա-
ցել մի ելք գտնել: «Կարգաւոր ձեռ գրութեանը,
մտածում եմ. ի հարկէ, ամենալաւն էր, որ
մարդը զգոյշ լինէր եւ թող չը տար, որ կրքե-
րը յաղթեն իրան. բայց կարծեմ, որ առաջին
եւ վերջին անգամ չէ, որ մարդը այսպէս է
մտածում. եւ իրականութիւնը, այնուամենայ-
նիւ, վերջ չէ կարող ունենալ»:

Ոչինչ առարկութիւն ես չեմ կարող անել
այս պարզ ու ճշմարիտ խօսքերի դէմ: Ես էլ
հէնց այսպէս եմ հասկացել դրութիւնը եւ
«յանցանքն» ու «պատժի» այսանգակ հասկաց-
ղութիւնն եւ մերկացրել, ցոյց եմ տուել ան-
յաղթելի, դժբաղդ հանգամանքները, որոնց աղ-
ղեցութեան ասկ տեղի են ունենում այդ «յան-
ցանքները»:

«Ախ, շատ բաներ կան, բայց կործում են
անյայտութեան մէջ», այս իսկ սարսափելի
խօսքերով է իմ թղթակիցը վերջացնում իր
նամակը:

Այդ «ախերի», այդ խեղճված հեծեմանքների
միջոցը չէ հասկանում պաշտօնական բարոյա-
դրութեամբ պարծեցող հասարակութիւնը:
Ցածկերում, ստորին դասակարգի տանջված
կուրքը ամբողջովին լցված է հառաչանքներով:
Դա մի մշտական, փակված հրաւոր չէ, բայց
մնում է միշտ մերժված, միշտ անարգված,
հայտնված: Եւ այդ պատճառով էլ բարոյագէ-
տի, օրինաւոր հասարակութիւնների օժտվա-
ծի տիրոջ կողմ հասարակութիւնը այնպիսի
գաղափարի անգթութիւններով է վերաբերում
ցուրտի աշխարհում ծնված ցաւազար երեւոյթ-
ներին, որոնք «յանցանքն» անունն են ստացել:

Եւ կը շարունակեմ անցեալ անգամ իրատ
թողած խօսքս. դուք այժմ աւելի հասկանալի
լինեմ իմ խեղճ, աղքատ, տանջված թղթակցի
համար:

Համար էլ ամբողջ գիւղի ջանքերի կողմածա-
ղիկն էր, մանաւանդ որ հարուստ տան էլ աղ-
ջիկ էր: Բայց չը նայած այդ բոլորին, Աննան
չուզեց հարուստներից ոչ մէկին ու մի գիւղեր,
մուլի գիւղեր, իր սրտի «ուզած» տղի՝ աղքատ
ու խեղճ Ալիօ հետ փախաւ, գնաց, կատարեց-
րեց գիւղի բոլոր հարուստներին ինչ էլ լինէր՝
եղածն եղել անցել էր, երկու շաբաթ աղջիկ-
տղայ՝ Ալիօ-Աննան գիւղի ու զօր սարածոր
չափիլ ձեւել էին: Ել ճարն ինչ էր, պսակեցին
Բայց ինչ օգուտ, չէ որ Աննան դարձաւ սի-
րուն, գեղեցիկ էր. իսկ դրացու ունեցածից ինչ
որ սիրուն գեղեցիկ է, հէնց բոլորի աչքը գիւ-
ղում կարծես նրա վրա՛ է: Եւ ով ուժեղ, հա-
րուստ, զօրեղ, զօրաքա՛ է, միշտ կաշխատի դրա-
ցուց խել գեղեցիկը, կին է եղել կով թէ մի
ձի մի եւ նոյն է...
Ալի կինն էլ գիւղում «մար» է՝ ապրանք է...
Ահա այսպէս Աննան սիրուն գեղեցիկ էր,
իսկ Մարգարն էլ իւզաւի, ձեռքը «օրէնք»,
իրաւունք կար, ինչի՞ չօգուտէր այդ բանից,
մանաւանդ որ Աննան այրի, տեղ-տեղական էլ
չունէր: Եւ Մարգարը ուզածին պէս օգտվում
էր հանգամանքից...

Գարուն էր, ապրիլի վերջերը, Կ. ...գիւղը
նեղ օրի մէջ էր: Ցանքը դեռ չէին վերջացրել.
մէկի սերմն էր պակաս, փող չունէր՝ առնէր
միւսը սերմը բնագուն (ուտելիք) էր արել, այժմ
վիզը ծած, դոնէ-դոն ընկած, հարուստների
չենէր էր մաշում, խնդրում աղաչում, որ մի
բանի մանէթ մտերմանով չանով տան սերմ
առնի, հաց առնի, երբորդ փող գտել է մի
կերպով հաց չէ ճարվում, որ գնէ, ճարվածն էլ
թանգ—կաւ է, չորրորդի եղը դարաղ է եղել,

Հրէական հին օրէնագրութիւնը, որ այսօր
սուրբ գիրք է համարվում հարիւրաւոր միլիոն
մարդկանց համար, նուիրագործել է մի հաս-
կացողութիւն, որ յատուկ է մարդկութեան՝
ամենահին ժամանակներից: Դա այն է, որ հայ-
րերի մեղքը պահանջվում է որդիներից մինչեւ
եօթն պորտ: Վրէժխնդիր, պատժող աստուա-
ծութեան պաշտամունքը, որ այնքան յատուկ
է ունական ազգերին, այս մեծ անարդարու-
թիւնը, ի հարկէ, իրանից չէ ստեղծել, այլ
վերցրել է ժողովրդից, այն բարոյագիտութիւ-
նից, որ մշակել է մարդը դարերի ընթացքում:

Անցել են հրէական օրէնագրութիւնից հա-
րիւրաւոր դարեր. եկաւ Աւետարանի քարոզի-
չը, որ պատժող, անողորմ աստուածութեան
տեղ՝ գթութեան, սիրոյ, եղբայրութեան աս-
տուածութիւն հռչակեց. եկան բազմաթիւ այլ
բարոյագէտներ, փիլիսոփաներ, որոնք արժա-
ծեցին նոյն եղբայրութեան գաղափարը: Եւ
սակայն մարդը այսօր էլ հին գաղանն է, որ
կատարում է, իր բոլոր ճիւղներին է հանում,
երբ իր օրինականացրած հին աւանդութիւննե-
րի խախտումն է տեսնում: Այսօր էլ նա զըժ-
բաղդ որդիներից է հանում նրանց ծնողների
մեղքը: Այսօր էլ ծնունդը յանցաւորն է, երբ
նա առաջ է եկած յանցաւոր ծնողներից:

Իմ թղթակցիս արդէն չեղան է այն, ինչ ես
պիտի աւելի այսօրվայ գրոյցիս մէջ: Հալածում
են այսօր էլ, հալածում են ոչ միայն դժբաղդ
ընկեցիկներին, այլ եւ նրանց պահողներին,
խնամողներին: Անյայտ ծնողների երեսան մի
հրէ է հասարակութեան մէջ: Երբեմն տես-
նում էք հրաշալի մանկական մի դէմք. տես-
նում էք, որ ընտելւում մարդկային հասկա-
ցողութիւններին չէ ենթարկվել, կատարել է
իր գործը անկախ, ուժեղ ստեղծագործողի նը-
ման, տուել է երեսային ֆիզիքական եւ հո-
գեկան շնչը բարեմասնութիւններ, ամենեւին
ուշադրութիւն չը դարձնելով, թէ ինչ կարծիք
ունի մարդը այն կապակցութեան մասին, որի
արդիւնքը այդ երեսանն է:

Բայց մենք մեր հասկացողութիւններով վի-
րաւորում, աղծատում ենք ոչ միայն ընտե-
լեան, այլ եւ մարդկայնութեան հոգին: Մեզ
համար այդ երեսան մի փողոցի մարդ չէ, կա-
րօտ մեր սիրող սրտին, մեր խնամքին ու դուր-
դուրանքին, այլ մի պղծութիւն, մի անհարա-
լուծը գետինը թողել, հինգերորդի արտ-չափեր
խել տուել են, ոչ սերմ ունի, ոչ ցանքսի տեղ...
Եւ այն եւ այն եւ այն... Սերմի, հացի պա-
կասութիւն... մայր ոչխարի հիւսնագութիւն...
Չէ, գիտե՛ք թէ ինչ կրակ պատժեմ է գիւղացի
խեղճ մարդու համար... Ո՛չ մի բանի «չըկան»
այնքան զգալի չէ գիւղերում, որքան հացի,
հողի, մաղի, խոտի «չըկան» կարիքը...

Նախորդ տարին հացը միայն էր Կ...ում:
Դէ, ով ունէր ժամանակին՝ հէնց ճարանք դը-
նաց առաւ դարնան սերմի, բնագունի պաշարը:
Բայց վայն եկաւ չունեւորի, խեղճ աղքատի
սեւ հային... ինչո՞վ առնէր. անտէր տանը էլ
ծախելու բան չը կար, մի ջուխտ եղը, մէջքից
ծած մի պառաւ կին, մէկ էլ ինքն ու արօ-
րը... Թէ զին տային հինգ-վեց մանրեղծ աղ-
ջիկներին, խեղճը այն էլ կը ծախէր, բայց այդ
անտէր «պարանքն» էլ չը կարրած չէ ծախ-
վում: Միակ ճարը «ես ի ներքոյ...»-ն էր մնա-
ցել: Է՛հ, ինչ անես, խեղճ աղքատը խօս ան-
թի մեռնելու չէ: Ցորեն-գարու բարձր էլ
կարգը գիտէր, չարեքով է մեր գիւղերում,
չորս կօտ (չորս պուլ) արած, փառճ գարուն
վեց ամսվան մի կօտ (մի պուլ) տոկոս պիտի
տաս, մնացածն էլ «պիտի» (գրագիր) աղան ու
իր խիղճը... Բայց մի դարդ կար, այդ դար-
դին իսկի ճար չը կար... իւզաւի ու խաղ-
նաչին եկել մախթին կուզէին...

— Տիրացու Մարգար, ախր էն օրն ես տուի,
դուն ա ըսիր, թէ վեց շափի (30 կ.) մնաց պա-
կաս...

— Վեց-մեց չիղեմ, տուել ես՝ բեր կուրտան-
ցիս, (ստացական), քեզի կուսեմ՝ երկու մանէթ
է պակաս մախտեցե՛ղ (հարկ), մէ մանէթըմ ա
սաքալըէ՛ղ (արնիք)... Չես տայ՝ էգուան չա-

գառ, թշնամի գազան, որ թունաւորում է մեր բոլորները դէպի աղքատը, դէպի ընկածը Աղաւթնով կեանքը, տանջում է մեզ իր անմաքուր գոյութեամբ: Մանուկի քնքայլ, սպիտակ մի ունեցիկ մտածելու անգամ, թէ քեզ հետ ճակատի վրա մենք կարողութեանք նրա ծնողներին պատմութիւնը. սքանչելի աշխարհի միջոց մեզ են նայում անյայտ հայրն ու մայրը. փոքրիկ բերանի, սիրուն շրթունքների վրա ծնունդները չէր ուղարկի մեզ, նա այնքան մենք տեսնում ենք այն «յանցաւոր», չօրինականացրած համբոյրը, որ միացրել է այս խեղճ արարածին աշխարհ հանող երկու անյայտ մարդկանց: Եւ մեզ համար մեղաւոր է այս փոքրիկ հրեշտակը. մեղաւոր է նրանով, որ այդպիսի մարդիկ են նրա կեանքի պատճառ դարձել:

Դարձեալ մենք փարփոցի դատաւորի դերում ենք. դարձեալ մեզ հարկաւոր է զոհ մեր «օրինաւորութեան» պահանջը լրացնելու համար, թէեւ այդ զոհը մի անմեղ գառնուկ լինի: Թոյլ, անօգնական փոքրիկի այնքան սիրելի տեսքն անգամ խղճահարութիւն չէ պատճառում մեզ: Եւ մենք, մոռանալով որ մեծ ենք, ուժեղ ենք, կեղեքելով, գզգզելով բոլոր յարմարութիւններն ունենք, ընկնում ենք նրա վրա, սկսում ենք խորովել նրան դանդաղ կրակի վրա, ճիշդ այնպէս, ինչպէս կատաղած վայրենին սիրտ է հովանջում տանջելով իր զոհին, ինչպէս մարդակերը անասնի հաճութեամբ յօշոտում է իր նման մարդուն:

Դժբաղդ փոքրիկի Դանդաղ կրակի վրա խորովելով մեծանում է նա, մարդկային անգրթութեան զոհ եւ գառնում է մարդկութեան պատիւը: Հարկաւորութիւն չը կայ, որ եւ երկար նկարագրել աչք դժբաղդին: Ուստի մեծ վարպետ Տօրտօյը նրան է նուիրել իր «Յարութիւն» անունն վէպը:

Եւ միայն հարցնում եմ, ինչու է այսպէս:

Որովհետեւ դատաւորները մենք ենք: Մենք դատում ենք, վճիռներ ենք կայացնում, գործադրում ենք այդ վճիռները ամենայն խստութեամբ, ամենայն անգրթութեամբ: Եւ սակայն չենք մոռնում, թէ ինչ ահագին պակասութիւն կայ մեր, դատաւորներին, մէջ. ի՞նչն է մեղ պակասում:

—Սիրտը, սիրտը: Կերել են մեր սիրտը, Կերել է ձեռակաշտութիւնը, կերել է հին նախապաշարմունքը, կերել է անօրէն «օրինաւորութիւնը»: Տարտիւֆը դատաւոր—հա ինչ ենք մենք: Եթէ երբ եւ իցէ մեր կերված սիրտը անողջանար, իսկական մարդկային սիրտ դառնար, մենք մեր դիմացինի մէջ կը տեսնէինք մարդ, մարդ իր բոլոր իրաւունքներով, իր բոլոր պահանջներով:

Կերել է մեր սիրտը եւ կոպիտ եսամոլութիւնը: Եւ լաւ եւ, որքան էլ արատաւոր լինենք Ուրիշը իրաւունքը չունի լաւ համարվելու, եթէ իմ արատները չէ պակաս արատներ ունենալ: Կերել է մեր սիրտը եւ հին անարդար-

ութիւնը դէպի աղքատը, դէպի ընկածը: Աղաւթնով կեանքը, տանջում է մեզ իր անմաքուր գոյութեամբ: Մանուկի քնքայլ, սպիտակ մի ունեցիկ մտածելու անգամ, թէ քեզ հետ ճակատի վրա մենք կարողութեանք նրա ծնողներին պատմութիւնը. սքանչելի աշխարհի միջոց մեզ են նայում անյայտ հայրն ու մայրը. փոքրիկ բերանի, սիրուն շրթունքների վրա ծնունդները չէր ուղարկի մեզ, նա այնքան մենք տեսնում ենք այն «յանցաւոր», չօրինականացրած համբոյրը, որ միացրել է այս խեղճ արարածին աշխարհ հանող երկու անյայտ մարդկանց: Եւ մեզ համար մեղաւոր է այս փոքրիկ հրեշտակը. մեղաւոր է նրանով, որ այդպիսի մարդիկ են նրա կեանքի պատճառ դարձել:

Դա չիկ է: Միայն մերկութիւնն է, որ չիկ չէ կարողանում ցոյց տալ եւ նրա սիրային յարաբերութիւնների պտուղը ընկնում է փողոց, այսինքն գալիս է մեր դատաստանի առաջ: Եւ մենք դատում ենք այդ մերկութիւնը մեր գազանութեան ամբողջ ոյժով: Ուրիշ ոյժ մենք երբեք չենք չէ ցոյց տուել մերկի, ընկածի վերաբերմամբ:

Նորագոյն փաստերից մէկը: Գաւառական մի անկիւնի անառականցում ինքնասպանութիւն է գործում այդ սարափելի տան ստրկութիւններից մէկը: Անհնազանդ դիտելով դուրս է բերվում լոյս աշխարհ: Սպանութեան դէպք է. մարդիկ հետաքրքրվում են ինչու սպանեց ինքն իրան:

Նոյն է անպատճառ եւ... հռոմէական Անտոնի կերել է մէկին, յոյս է ունեցել անուանալ նրա հետ եւ դուրս գալ այդ դժոխքից: Բայց տեսել է, որ խաբւած է. տեսել է իր սիրած մարդուն ամուսնանալիս ուրիշ հետ եւ սպանել է իր գլուխը:

Հռոմէական են այդ քանի վրա, հռոմէական են ամբողջ սրտից: Եւ չը կայ սրտի մէջ մի կենդանի խորշ, ուր մի թեթեւ խայթոց գզացվի, խղճաւոր նման մի բան: Ընկած մերկութիւն... Դարձեալ նա է, դատաւորութիւնը, ցեխերի մէջ թաքնված ընկնելու արժանի այդ «յանցանքը»: Անառակ կերել են սէր... Իրաւունքը չունի, անկարելի է դա: Ամեն մէկին ծախվող, իր ամբողջութեամբ հարկերների ձեռքով չօգտփած մարմնի մէջ չէ կարող, չը պիտի զարթնէ մարդկային սուրբ գզացմունքներից եւ ոչ մէկը Դատաստանը պարտաւոր է Դժոխային հռոմէոսն է դա, որով հանդիպում են դժբաղդութեան որջից դուրս քաշած անշուք դիակը:

Նստած են մարդ ու կին վայելուչ սենեակում: Նրանք օրինաւորներից են, կուշտներից են: Մէկը իր սիրունու տեսութեան գնալու է պարտաւորում, միւսը իր սիրելեակին է սպասում: Անառակ կնոջ հռոմէոսը մահը լուր է հասցնում եւ այդ ամուսնանքին: Նոյն դատաւորն է կատարվում:

—Այնպէս չէ, հարցնում է ամուսնունքը:
—Այնպէս է, պատասխանում է միւսը:

Փառ կուգայ խաղղին կուտան...

—Իւզաւի ջան, Աստուած ունիս, խիղճ ունիս, չէ դու ըսի՛ր «կուտանքի» տըպած չը կայ, զայ որանա՞ն եւ կուտան...

—Ձեռք կարէ, շուն շանորդի, եւ բու փառաւ ատկաղ կենեան... բերնին աչէ... Եւ իս ջէբէս զնելու չեմ, ախր «խաղղին» պիտի տամ...

«Քեզուս» (էգոյս) անցաւ, չափուն եկաւ, վայ Կ... գիւղի էն աղքատի սեւ հալին, ով իւզաւոր խաղղին, ջէբին կամ թէ զէնին էր դրակ... Հորթն ու մզի, աման-չաման, էլ տանն ինչ որ ձանկ ձգեց՝ «տորգի» հանեց ծախեց-ծրեց ու մի անգամ առած հարկը, որ Աստուածն էլ, մարդն էլ գիտէ, թէ ո՞ր սեւ-մութ մկրտանի «խաղղին» մտաւ, երկրորդ անգամ հաւաքեց...

Բայց թէ սա՞ն մէկը եղաւ ձայն հանող... Իմ ձայն հանեմ, ով ձայն հանեմ... Ալըր գիւղի «խաղղին» աղանքը իրանց բաժինն առաջուց մկրտանում վայելել են: «Շունը չնից», ախր երկուսն էլ մէկ տանից, էլ ուր ձէն-ձուգ կը հանեն... Իսկ աղքատը, խեղճ թշուառը Բրը սիրտ կանէ ձայն հանել: Թէ հանէ էլ, ով է նրա ձայնին լսող, իմացող, չէ որ զլխին հարկեր տեղից կը «բաժնեն», ձայնը հէնց փորում կը խեղդեն...

Խեղճ Աննան էլ հարկը «պակաս» տուողների դասից էր: Մի երեկոյ արտից դեռ նոր էր յոգնած-բեղորած տուն դարձել, մեր իւզաւի չին ու «խաղղին» (հարկահաւաք) երկու «չափառով» խեղճի դուռը կտրեցին: Բայց Մարգարէն էլ արդ մարդ էր, խում էր այրել կնկան հետ էլ ուրիշ պէս վարվելու չէր... Դոնից ձայնեց, մի կողմ կանչեց, երկար բարակ խաւանք, որ թարսութիւն էլ չանէ, մի խօսք մեծակ թող իրեն տայ, մի անգամ «հա» (այո):

բերնով սաէ, ինքն իր ջիւղից հանէ կուտայ հարկն ու խաղղը եւ Աննայի «փէշքէշ» էլ աչքին վրա, զլխուն վրա... պատարաստ է...

—Դու է՛ք խեղճը «քո» ըսէ, իւզաւի, եւ շան ծիծ չեմ ծծի մօրեմ... Իմ նամուսը գրվաւ վեր է, թի՛ղ անունս ելլելուն, հոգիս բերնէս ելլէ պրծի... Էդ փարաղ ա զոխող ուտէ, ձեռքէ՛ք եկածն էր, ապրես, ջրնսի՛ք կընի (ցեղիդ արժան է, վայել է), գտածդ տար բախտ տուր զըլտուրվէ... Էդ անօթի փորդ պիտի կըշտանայ...

Ուստի կիսատ՝ ապուրել եկաւ թի՛ղ բերանին...

—Գալէք, ծօ, նես, էս զանջղին ունեցածը տարէք ծախք, մէմա ըլլի խօսքը ձանկէ... Քէօշապուճախ, տուն-դուռ իրար խառնեցին... Երկու փոքրիկ փարկած (պղնձէ աման) գտան բանի պէտքը: Աննան լուր էր. աչքերն ուռած, սրտի ցալից, բարկութիւնից փնւում էր ու շրթունքները կրծողում... Բայց ինչ անէր, ինքը թոյլ ու անգոր մի կին, անպաշտպան, իսկ թշնամին ուժով, զօռով, լիբը, անամօթ:

—Մօ, գզիր ես, ինչ ես, շան որդի, իսի ջուլան ա առ տար, գարնի կուտանք չափընդունում ձիւսնուն, ախր էտնից խաղղին համար են եկել, եւ իս ամբէս տարում չեմ...

Գզիրն առաւ, չալկեց տարաւ երկու կօտնոց ջուլով, Աննան լալով ետեւից բռնեց բռնալով—Մօ, անաստուած, դու անհոգի, խաղճիկ երեք զաթը (եռապատիկ) առար, էլ էդ գարնի ուր կը տանիս, արտիս սերմէն յետ եմ առել, էս տղաւս չեմ ուտեն...

Գալեց ձգեց ջուլով վայր էլ չը գիտեմ ինչ եղաւ...

Միւս օրը արտը կիսատ, Աննան հիւանդ, թի՛ղ ու բերան արիւնջուրիկ պակած էր...

Համաձայն են բոլոր Տարտիւֆները Դատաւորները միաձայն են վճռում:

1.

ՆԱՄԱԿ ՄԵՂՐԻԻՑ

Յունիսի 25-ին

Բազմաթիւ չարչարանքներից եւ երկար ճրգ-ճրգելուց յետոյ հազիւ կարողացան մեղրեցիք հիմնել հասարակական խանութ, որը արդէն մէկ տարի է, որ գոյութիւն ունի:

Սկզբից ի վեր հասարակական խանութը գրաւեց մեղրեցիների մեծամասնութեանը եւ գիւղում գոյութիւն ունեցող միւս երեք խանութները սկսեցին կամաց կամաց ընկնել: Նրանցից մէկը, չը կարողանալով իր գոյութիւնը պահպանել, փակեց խանութը եւ հեռացաւ գիւղից: Միւսը միայն բաւականանում էր չրջակայ գիւղերից եկած առեւտրականներով: Մնում էր երրորդ խանութը, որ աւելի մեծ եւ աւելի հարուստ էր, եւ մինչեւ հասարակական խանութի բացվելը մեղրեցիների մեծամասնութիւնը այնտեղից էր գնում իր պիտոյները: Բայց հասարակական խանութի բացվելուց յետոյ, երբ առեւտրականների մեծամասնութիւնը արդէն այնտեղից հեռացաւ, վերջինս վատ դրութեան մէջ ընկաւ, տեղացիների ասելով՝ «փախել շուռ տուաւ»: Ի հարկէ նա միանգամայն չէր կարող թողնել խանութը եւ որպէս զի կարողանայ մի կերպով հասարակական խանութի վարկը կտրել, սկսեց մրցել եւ կարելի է ասել մասամբ հաջաւ իր նպատակին:

Նկատվում էր, որ իւրաքանչիւր բան վերջինս աւելի էժան էր ծախում, քան հասարակական խանութը, չը նայած որ այդ բանում ինքը վնաս էր ստանում: Ի հարկէ իւրաքանչիւր կօպէկին նշանակութիւն տուող ժողովուրդը չէր կարող անտարբեր մնալ եւ այդ է պատճառը, որ մի տարիայ ընթացքում բաւական բաժանորդներ հեռացան հասարակական խանութից եւ նրա կողմն անցան:

Հասարակական խանութը ցանկանում էր առնել Մեղրիում գտնված բոժոժները եւ ծախել Օրդուբաթում, որպէս զի դրանով կարողանայ բոլոր ապահովները ձեռք բերել, որը դժբաղդաբար, շատ շատ է:

Մայիսի վերջն էր: Մեղրիում դուրս էր եկել բոժոժը: Հասարակական խանութի անշունչները համոզված էին, որ իրանք պէտք է տունէին բոժոժի մեծ մասը, քանի որ գիւղի մեծամասնութիւնը անդամ է հասարակական խանութի: Բայց ահա առաջ է գալիս անպատկառ խաղընդոտ, դարձեալ նոյն վաճառականի կողմից: Վերջինս էլ սկսում է բոժոժ գնել 14 ռուբլով, այն ինչ Օրդուբաթում 13 ռուբլով կամ 13 ու 50-ից ատէր չեն վերցնում: Այդ ի հարկէ, չէր կարող անել հասարակական խանութը, քանի որ մեծ վնաս կար դրա մէջ:

Մաթի պէս սեւ ջուլտակ աչքից արտասուք աղբիւրի պէս հոսում էր ու կապուտկած չրթունքները աղի-եղի արիւնջուայ սրտի խորքից ինքն իր հետ խօսում էր:

—Դէ, օրէնքի, խղճի աչք, համ մալս (ապրանքս) տամ, ունեցածս քաշեն-քշեն, զօռով տանեն, շան պէս ուտեն, զըլտուրվին, համ ինձի էս օրը ձգեն, ծեծեն, ջարդեն, արիւնջուիկ դարձնեն... Փարա չունիս, խեղճ, աղքատ եմ, էս նամուսս ա իմս չէ... Հէ Աստուած ջան, արի վեր դատաստան կայ, օրէնք կայ, էդ անհոգի չուն իւզաւոր լակոտները իմ խեղճ տղոցս օրին պիտի չը թողնեն... Թէ չէ կամար էդ կապուտը էլ ինչի՛ է... վերը Աստուած հէ՛լ չը կայ... Էս աշխարհը գողի, բողի, հարամ-զաղի աշխարհ է... Էս աշխարհին Աստուածն ա գողին, բողի կը պաշտպանէ... գողը տանի, թի՛ղ վեր դատաստան կայ, օրէնք կայ, էդ անհոգի չուն իւզաւոր լակոտները կը թողնեն... Թի՛ղ դուն ա ես անգութ, անխիղճ, չար Աստուած...

Այն օրը շատ վատ օր էր. յորդ անձրեւը մայիսից աչս առաւօտից մղում էր ու գիւղաւանի մեղր ռոնդին, սուրբով իր կատաղի ռոնդով, թափով մանր անձրեւի տարափից բուր ու բորան բարձրացնում: Երկինքը ամպ, մթնել, սեւեւ, պառաւ կնկան կնճռոտ երես էր դարձել: Դուրսը ցել էր, շին ու ճիւղներ, մարդ չէր ուզում դուրս երեւոյ տեսնել: Արտուրն էլ արտ չը գնաց այդ օրը: Ցուրտ էր, շատ ցուրտ, անշուն պէս ցուրտ, մարդ-մալ խտակ կը սառնէին:

—Իմ-դիմ, դիմ-դիմ, տխուր հնչում է եկեղեցու զանգակը:

Դէսից-դէսից մարդիկ շտապ եկեղեցու ցած-լիկ դռնից ներս են մտնում հաւարով եւ երես-

Այդպիսով, թէեւ վաճառականը ունեցաւ մեծ վնաս, բայց, բոժոժատէրերի փողերը իր մօտ լինելով, ստիպում էր նրան իր խանութի առեւտուր անել:

Այսպէս ահա, իր արհեստի մէջ հմուտ վաճառականը ամբողջ մեղրեցիների համար մի չարիք է դարձել եւ չեն կարողանում նրա առաջն առնել:

Պարզ է, որ ժողովուրդը իր բոժոժը նրան կը տայ, ով որ աւելի գին է տալիս: Այդպէս է եղաւ:

Բայց գիւղացիք չեն հասկանում, չեն նախատեսում, որ վաճառականը իր ստացած բոլոր վնասները պիտի հանէ հէնց իրանց, ինչպէս գիւղացին է ասում, «թէժակերից»:

Մեղրեցիք ունեն մի բացառիկ հիմնարկութիւն—ինչպիսին է հասարակական խանութը: Իւրաքանչիւր մեղրեցի իր կարողացածի չափ պէտք է աշխատէ այդ օգտակար հիմնարկութիւնը պահել: Լրացաւ հասարակական խանութի մի տարին, բայց հազիւ թէ կարողանայ իր գոյութիւնը պահպանել, եթէ այդպէս շարունակէ:

Արցունք

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒԻՐԸ

Ռուսաց բժիշկների՝ Պիրոգովեան ընկերութեան մէջ կազմած այն մասնաժողովը, որ յանձնված էր ուսումնասիրել մալեարիա կոչվող հիւանդութիւնը Ռուսաստանում, ի միջի այլոց, որոշել է զբաղվել եւ Կովկասեան մալեարիա ուսումնասիրութեամբ: Այս նպատակով մասնաժողովը նախապատրաստութիւններ է տեսնում ռուսարկերու Կովկաս տեղեակ տնձարէրադկացած մի խումը, որ տեղի ու տեղը ստուգէ մալեարիայի մասին գիտութեան տուած բացատրութիւնները եւ գործնական միջոցներ մշակէ այդ հիւանդութեան դէմ մարտնչելու համար: Սկսելով հաւաքել եւ մշակել այդ հարցին վերաբերեալ նիւթերը՝ մասնաժողովը դիմում է հասարակական հիմնարկութիւններին եւ բժիշկների աջակցութեան, որոնք կարող են ուղարկել նրան տեղեկութիւններ, աշխատութիւններ եւ հաղորդագրութիւններ Կովկասեան մալեարիայի մասին:

«КАВКАЗ» լրագրին հեռագրում են Պետերբուրգից, որ Տօրոյի նախագում հողերի բաժանման աշխատանքների կատարող Զօրտարի նշանակվում է երկրագործութեան եւ պետական կալուածների միջնարկի Կովկասեան լրագրի օգնական:

Երկրագործութեան եւ պետական կալուածների միջնարկ Սրբոյի, տեղական ուսուցիչների ասելով, այժմ գտնվում է Սօչիում:

«КАВКАЗ» լրագրին հեռագրում են Պետերբուրգից, որ Տօրոյի նախագում հողերի բաժանման աշխատանքների կատարող Զօրտարի նշանակվում է երկրագործութեան եւ պետական կալուածների միջնարկի Կովկասեան լրագրի օգնական:

Երկրագործութեան եւ պետական կալուածների միջնարկ Սրբոյի, տեղական ուսուցիչների ասելով, այժմ գտնվում է Սօչիում:

նեղը խաչակնքում շտապով: Մեռել կոչեղոտ» մեռել... Հոգու հաղին մի մեծ եղն է մորթված...

Ներսէս Բեռնին այն իւզաւոր Մարգարէն է խղճի մտքը՝ ժողոված հարկը քաղաք տարելու թէ չէ, աջ աչքի մօտ «բէտանա» (բռնաբեր) ելաւ ունեցաւ: Ինչպե՞ս մեծցաւ, կ'պոտակեցաւ... Էլ թանխաչներ, ծեծած քիւրճի, ճիւղ խառնած, ստուկած գորտ ու շան լակոտ... Ինչ կապեցին, գեղ արին, հէ՛լ ճար չեղաւ: Երկու օրվայ մէջ այն ահագին հոժվում մարդ հայաւ, մաշաւ պարպեցաւ:

Փայտէ ջրախովի (ընդհանուր դազաղ) չափ կարպետով փաթեթած՝ եկեղեցուց դուրս բերել «խեղճ» Մարգարի սեւցած դին: Խուռն ամբողջ օրը իբր սրտի ցալից, կսկծից, որն էլ ուրիշ բերկանքից, իրար ձեռքից քաշելով, հրդեհում չառապում էր իր իւզաւորն, սեւ-սիրտ մարդուն, հողին յանձնել, շուտ թաղել... Երկու կանաք ջանէլ հարսի ջուլտ թեւերի տակ, անցած տուն են տանում դժբաղդ հարսին, լուկ հարսին քար-քաշան: Դա Մարգարի սեւ-սուգըր աչի կինն էր, որ միակն էր իր փորի մէջ սրտանց լացող, ողբացող...

—Փայտէ տուածից, Տէր, հազար փառք ախ ինչ գըլլիք ամեն անգամ էսման (այսպէս թէժով հախ դատաստան էնէիր... կանանց ջիւց կըմկըմկում մոմաց մի պառաւ կին: Դա՛յ Բեզ, Տէր, հող ու մոխիր բերանս, փուշ իւզաւորն, խեղճ Աննային անձեղնալի վերը դատաստան կայ... Էդման (այդպէս զանգաւոր դատաստանի մեռնեմ, Տէր...

Ջաւախք

Электротипография Груз. Издат. Т-ва, Б.-Ванская ул.